

Акматава В.С.

**ИДЕЯЛАРДЫН КАГЫЛЫШЫ: КЫРГЫЗ КӨРКӨМ ӨНҮГҮШҮНДӨ ЖАҢЫДАН
БАШТАЛЫП, БИРОК КОНТИНУУМУ ҮЗҮЛҮП КАЛГАН ТАРЫХЫЙ ТИЛКЕ**

Акматава В.С.

**ИДЕЙНАЯ БОРЬБА: ТОЛЬКО НАЧАВШИЙСЯ В КЫРГЫЗСКОМ
ХУДОЖЕСТВЕННОМ РАЗВИТИИ, НО ПРЕРВАВШИЙСЯ КОНТИНУУМ
ИСТОРИЧЕСКОГО ПЕРИОДА**

V.S. Akmatova

**IDEOLOGICAL STRUGGLE : ONLY BEGAN IN THE KYRGYZ ARTISTIC
DEVELOPMENT BUT INTERRUPTED CONTINUUM OF THE HISTORICAL PERIOD**

УДК: 894.341

«Манастын» айланасындагы талаш-тартыштардан улам К.Тыныстановдун эпостун сюжетине кайрылуусунан саясий ката табылган. Эпос идеялык карама-каршылыктын куралына айланган.

Негизги сөздөр: талаш-тартыш, эпос, идеялык карама-каршылык, адабият, чыгармалар.

Из-за дискуссий возникающих вокруг «Манаса» в обращении К.Тыныстановова к сюжету эпоса были обнаружены политические ошибки. Эпос превратился в оружие идейных разногласий (противоречий).

Ключевые слова: спор, эпос, противоречия идей, литература, произведения.

After the arguments around the epic “Manas” we found some political mistakes in Tynystanov’s appeal to the plot of the epic. The epic turned into a weapon for opposing ideas.

Key words: dispute, the epic, the contradictions of ideas, literature, works.

Социалисттик коомдун идеологиялык принциптеринен улам алгачкы кыргыз интеллигенциясынын, анын ичинде «Манас» эпосуна тиешелүү инсандардын ишмердиги катуу көзөмөлгө, чоң чабуулга кабылган. 1925-жылы, апрелде «Партиянын көркөм адабият тармагындагы саясаты тууралуу» токтом кабыл алынып, анда БК СССРдеги адабиятка карата алгач ирет позициясын ачык билдирип, жазуучулардын чөйрөсүн-адабияттын курамын «антисоветтик» идеялардан «тазалап» туруу зарылдыгы белгиленген. «Улуттук маданий күрөш» теориясын түзүү менен социалисттик маданий революциянын лозунгуна буржуазиялык-феодалдык Чыгыштын маданияты тууралуу лозунгду карама-каршы койгондор чыгып жаткандыгы, революцияга чейинки мурасты сынчыл позициядан кайра иштеп чыгуунун ордуна аны канондоштурууга аракеттенүү орун алгандыгы белгиленет [1;101]. Кыргыз адабиятындагы адабий мурастарга карата жаңылыш позициянын, сынчыл мамиленин түпкү негизи мына ушул жакта жатат. «Манастын» айланасындагы талаш-тартыштар, К.Тыныстановдун эпостун сюжетине кайрылуусунан саясий ката издегендер, буга таянып адабий эстетикадан алыс, амбициялуу аракеттер кыргыз адабиятындагы эки карама-каршы көз

караштагы интеллигенциянын калыптана баштагандыгын тастыктап турат.

Адабияттын тандай турган жолу тууралуу талаш-тартыштар катуу жүргөн. 1930-жылы М.Горький мамлекеттик басманын башчысына кайрылуусунда төмөнкүдөй деп айтат: «Топторго, ийримдерге бөлүнүүчүлүк, ич ара бири-бирин кемирүү, арсарлык жана туруксуздукту адабий фронттогу кесепет деп эсептейм. Ийримдердин ортосундагы талаш-тартыштар жана ар кандай чыр-чатактар жеке таарынычтарга, ар кандай индивидуализмге, өзүн ашкере сүйүүчүлүккө негизделген. Партия адабий фронтко абдан аз көңүл буруп жатат. Бул жаман. Бүткүл союздук педагог бул – БК. Же партия адабиятты башкарат, же башкарганды билбейт. Душмандарды» ынандырып бир чатырдын алдына бириктириш керек» [2; Б.6]. деген оюн айтат, М.Горькийдин бул оюн орус адабият изилдөөчүлөрү, жазуучунун ошол мезгилде эмиграцияда болгондуктан акыбалды, жакшы билбегендиги менен байланыштырышат. Чындыгында бул ой алдыда партиянын кандуу жетекчилигин сезбеген, карапайым ой эле.

Жогоруда белгиленгендей 20-жылдары партиянын адабият жана искусствого жетекчилиги үстүртөн болгон. Партия жетекчиликти системалуу жүргүзбөстөн, айрым конфликттүү учурларда гана кийлигишкен Бул бир жагы, экинчиси К.Тыныстановдун (С.Карачев, Б.Кененсариев, Ш.Көкөнов ж.б.) жана алгачкы кыргыз адабиятына негиз салуучулардын чыгармалары жарык көргөн учурда советтик адабияттын марксисттик-лениндик идеяларга таянган принциптери иштелип чыга элек болчу. «Касымдын чыгармалары соцреализмдин эстетикасынан кабар жок мезгилде жазылган. Ал мезгилде орус адабиятында көркөм плюрализм, полифония б.а. акмеизмден тартып, символизмге чейин, «Серапионов туугандардан» тартып пролеткультчуларга чейин ар түрдүү адабий агымдар, багыттар өкүм сүрүп, бир катар жашап турган. К.Тыныстановдун чыгармалары эч кандай эстетикалык принципке, идеологияга көз каранды болбостон акындык эргүү менен жаралган. Бул адабият кийинчерээк башталган «кыргыз совет адабиятына» эч кандай тиешеси жок,

бул кыргыз көркөм өнүгүшүндө жаңыдан башталып, бирок акын өмүрүнүн трагедиясына байланыштуу континууму үзүлүп калган өзүнчө бир тарыхый тилкесин түзөт» [3;104]. Тилекке каршы бул ошол тарыхый учурга берилген объективдүү баа өтө кечигип, көп мезгилдерден кийин айтылган.

Чынында эле 20-жылдары орус адабий коомчулугунда ВАПП, «Перевал», «Кузница», «ЛЕФ», Пролетардык жазуучулардын улуттук бюросу, Дыйкан жазуучулардын бүткүл россиялык Союзу, Пролеткуьтчулар сыяктуу адабий бирикмелер жашап турган, алардын ортосунда айыгышкан идеялык күрөш өкүм сүргөн. Мына ушул күрөштө бири-бирин жеңип чыгуу, башкаларды жоюу максатында партияга таянууну туура көрүшкөн. Пролетардык жазуучулардын гегемониясынын жоктугу жана гегемондукка болгон тарыхый укукту берүүгө партиянын «жардамы» зарыл болгон. Партиянын жетекчилигин өздөрүнүн жеке кызыкчылыктарына колдонууну көздөшкөн пролетардык жазуучулар өздөрүнүн чыгармачылык органын колдогон саясий күчкө таянууну ылайык көрүшкөн. Бирок ошол эле учурда мунун арты жакшы нерсеге алып барбай тургандыгын, адабий сын ушакчылыкка, каралоого же көркөм чыгармаларга революциянын кишинин сала турганын да сезишкен, ачык айткандар да болгон. Кыргыз адабиятында да жиктелүүлөр пайда боло баштаган.

Адабиятка 1924-жылдан кийин аралаша баштаган жаш акын-жазуучулар, б.а. кыргыз акын-жазуучуларынын экинчи толкуну, генерациясы өздөрүнө чейин казак жана татар тилдеринде газета-журналдарга жарыяланган учурда алар адабият майданына аралаша элек болчу. Тактап айтканда мурунку чыгармаларга бир топ мезгилден кийин, «атайын максаттар» менен кайрылышкан (1925-1928-жж.). «Улуу муундун чыгармаларынан идеологиялык-саясий каталарды таап «ашкерелөөчү» сын макалаларды жарыялай башташкан (А.Убукеев, М.Дөгдүров, А.Мыктыбеков, И.Тойчинов). Бул багытта айрыкча 1927-жылы түзүлгөн «Кызыл учкун» аттуу адабий ийримдин мүчөлөрү-ошол кездеги педтехникумдун студенттери активдүүлүк көрсөтүшкөн. Ошол мезгилдин сынын окуп отурсан, эски 1924-25-жылга чейинки акын-жазуучуларга коюлган саясий күнөөлөр булар: «бай-манапчыл», «контрреволюциячыл», «улутчул». Аргументтер? Эгер чыгармада бай-манаптар сүрөттөлсө анда автор «бай-манапчыл», эгер пролетариат диктатурасы даңкталбаса «контрреволюциячыл», өткөн турмуш көрсөтүлсө «өткөндү көксөйт», «улут» деген сөз кездешсе «улутчул» болот» [4;189]. Ошол мезгилдин адабияты, адабий сыны көркөм эстетиканын мыйзамдарынан, талаптарынан канчалык алыс экендигин баамдоо кыйынга турбайт.

Кыргыз адабиятындагы биринчи муундан айырмаланып экинчи муундагыларды партиянын көрсөтмөлөрүн механикалык так аткаруучулар катары мүнөздөөгө болот. Мына ушул эки муундун

ортосундагы кардиналдуу айырмачылыкты андан ары төмөнкү пикир тастыктап турат: «Анын (К.Тыныстанов эск. В.А.) чыгармачылыгынын ички логикасы, көркөм адабияттын максатын жана милдетин, ченем-калыпка салынган, регламентациялык расмий эстетикалык-идеологиялык көрсөтмөлөрдү түшүнүүсү таптакыр башка болгон. Бир тараптуу вульгардык-таптык мамиледен болуп өтүп жаткан окуяларды ой жүгүртпөстөн мактаган өзүнүн кесиптештеринен айырмаланган. Турмушту үстүртөн сүрөттөөгө аң сезимдүү же интуициясы менен каршы чыгып, турмушту тереңинен таанууга аракеттенген ошол мезгилдеги советтик жазуучулардын чыгармачыл изденүүлөрү менен үндөшүп турат. Тоталитардык системада тапшырма автордун эстетикалык тандоо укугунан жогору турган» [5;123] Кыргыз адабиятындагы кырдаал улуттук көркөм сөздүн негизги бутактарынын бири – «Манас» эпосунун илимий тагдырына таасирин тийгизбей коймок эмес. Анткени ошол учурдун абалына жараша «Манас» жаңы адабиятты, маданиятты түптөөдөгү бирден-бир колдогу мүмкүнчүлүк болчу жана бул мүмкүнчүлүккө кайрылбай коюу мүмкүн эмес эле.

1927-жылы студенттик ийримдин базасында түзүлгөн кыргыз жазуучуларынын «Кызыл учкун» бирикмеси республикалык жазуучулар союзунун башаты эле. А.Токомбаев башында турган ийрим кийинчерээк КырАППКа-кыргыз жазуучуларынын пролетардык ассоциациясына айландырылган жана 1934-жылы Жазуучулар Союзу уюшулганга чейин адабият майданында идеологиялык жетекчилик милдетин аткарган. «Тап күрөшүн, пролетариаттын идеяларын даңктоону гана адабияттын милдети катары түшүнүшкөн кийинки муундун акын-жазуучулары мурунку муундун адабий тажрыйбаларынан үлгү алышпастан, тескерисинче бир беткей саясий каталарды гана издөөнү максат кылышкан. Алардын чыгармаларына адабияттын эстетикасынан туруп баа берүүгө алардын билими, түшүнүктөрү жеткен эмес. Анын үстүнө субъективдүү мүнөздөгү менменсинүү, ич ара атаандаштык, өз баркын өйдө көтөрүү, уруучулук, жердешчилик кызыкчылыктар» [6;192] да үстөмдүк кылган. Жогоруда белгиленгендей кыргыз жазуучулар уюмуна да карама-каршы топтор бириккени байкалып турат. Эгер алардын ич ара атаандаштыгы, күрөшү адабий айкаш болгондо кыргыз адабияты утмак, тилекке каршы саясий-вульгардык сын жаңыдан түптөлө баштаган кыргыз адабиятына терс таасирин тийгизбей коймок эмес. Мына ушул сыяктуу айыптоолор улам күчөп отуруп, 1933-34-жылдары К.Тыныстановго «контрреволюциячылдыктын жана улутчулдуктун башкы идеологу» деген өз мезгили үчүн өтө коркунучтуу жалаанын жабылышына алып келген. Бул айыптоолор өтө оор саясий айыптоо болгондуктан анын жыйынтыгы эмнеге алып келе тургандыгын оппоненттери билишкен. Окумуштуулардын арасында бир топ изилдөөлөр жазылып К.Тыныстанов менен А.Токомбаевдин ортосундагы мамилени иликтөөгө

жасалган аракеттер болду. Айрымдары К.Тыныстанов биринчи баштаган деген корутундуга келсе (Бейшеналиев Ш. Чындыкты билип анан айтсак //Фрунзе шамы.-1990.-7-дек.-№35) айрымдары А.Токомбаевди бир беткей күнөөлөп келишет (Станалиев С. Кыргыз маданиятындагы күн нуру//Кыргыз Туусу.-2012.-17-январь.). Үчүнчү бир пикир конкреттүү тиги же бул адамды күнөөлөбөстөн ошол мезгилдин ситемасын-тоталитаризмди, анын башкы айыпкери Сталинди күнөөлөшөт. Канткен менен алар бири-бирин айыптап жатып, анын акыры эмнеге алып бара турганын жакшы билишкен. Себеби 1937-жыл репрессиянын күчөгөн мезгилинде тагылган айыптоолор өтө коркунучтуу эле.

Жазуучулардын арасындагы атаандаштык ачык душмандашууга өткөн. Ийгиликти кызгануу күчөгөн. Бийлик ансыз да оңой эмес, татаал кырдаалды өз кызыкчылыгына колдонуп, бир топту экинчисине кайрап, тукуруп турган. Биримдик, ымалалашуу ар кандай көз караштагы жазуучулардын арасында орун албастан, идеологиялык талаадагы күрөш күчөгөн. «Ашкерелөөчү» кампаниянын күчөшүнө Сталиндин макаласы же сүйлөгөн сөзү, борбордук массалык малымат каражаттарына жарыяланган Кыргызстан тууралуу макалалар негиз болуп, кыңк этпестен аткарылып турган. Киробкомдун 1932-жылы, 17-марттагы «Кыргыз адабияты тууралуу» аттуу токтомунда ачык эле жолдош Сталиндин «Пролетардык революция» деген журналга жарыяланган макаласы (макала «Болшевизмдин тарыхы боюнча айрым маселелер тууралуу» деп аталат) көрсөтүлүп, анын негизинде идеологиялык күрөш күчөтүлүп, чириген либерализм менен согуш башталат. Натыйжада кыргыз адабиятынан антипартиялык идеялар табылат: а) контрреволюциялык жана Алашордонун буржуазиялык-улутчулдук идеяларын кыргыз адабиятына жайылтуу (Тыныстанов); б) пролетариатка жана анын авангарды-Коммунисттик партияга каршы бай-манапчыл идеологияны чагылдыруу (Карачев, Көкөнов, Кенесариев); в) пролетариатка каршы таптын кызыкчылыгы

ырдалган эл озеки чыгармачылыгын басып чыгарууда лениндик-марксисттик анализдин жокугу (Кошоктор, Күйгөн, Курманбек, Семетей) [7;Б.6.]. Мына ушундай адабияттын нукура көркөм эстетикалык милдетин, маанисин туура түшүнбөстүк менен К.Тыныстанов, С.Нааматов, Б.Кенесариев, С.Карачев, Ш.Көкөновдун чыгармалары айыпталган эле. Эң таң калыштуусу 1920-жылдары китеп болуп чыккан «Семетей» эпосу, Боогачынын «Күйгөн», «Секетбайы», К.Баялиновдун «Ажары» да байманапчыл, эскичил катары айыпталган. Чыгармачыл адамдарды саясий позициясы үчүн да, чыгармачылыгы үчүн да каралоо алгачкы жылдардан эле башталганы байкалып турат. Вульгардык-догматикалык позициядан туруп баалоодон улам «Манас» эпосу да жабыркагандыгы белгилүү. Бул токтомдо жаңыдан түптөлө баштаган кыргыз көркөм сөз маданиятынын колунда ошол мезгилде эмне болсо, ошонун бардыгы сындылып аткандыгы көрүнүп турат.

Адабияттар:

1. «Счастье литературы». Государство и писатели. 1925-1938 гг. Документы [Текст] / Составитель Д.Л.Бабиченко - М.: РОССПЭН,1997. - Б. 16.
2. Жогорудагы китеп, Б.6.
3. Асаналиев К. Өткөн күн мотиви [Текст]. К-те: К.Тыныстанов, Е.Поливанов. (Улуу инсандар сериясы) - Б., 2003.- Б.104
4. Касым Тыныстанов уулу. Адабий чыгармалар [Текст]. - Б.: Адабият, 1991. -Б.189.
5. О. Ибраимов В чем сущность художественного культурегерства Касыма Тыныстанова [Текст]. К-те: К.Тыныстанов, Е.Поливанов. (Улуу инсандар сериясы) - Б., 2003.- Б.123.
6. Эркебаев А. Малоизученные страницы истории кыргызской литературы. [Текст]/ Эркебаев А. - Б.,1999. - С.194.
7. Судьба эпоса «Манаса» после Октября: Сб.документов [Текст]/Сост.: Т.А.Абдыкаров, С.Р.Жумалиев К. - Б.:Кыргызстан, 1995.- Б.6.

Рецензент: д.филол.н. Эшиев А.